

Zinnebeeldige voorstelling van het motto *'salutem ex inimicis* - het heil komt van de vijanden': een tafeltje met een scorpioen en een medicijnflesje. Het gif van de scorpioen ('de vijand') kan dodelijk zijn, het flesje met scorpioenenolie brengt genezing. Detail uit de emblemaprent van Brugge in de *Thesaurus Philopoliticus* van Daniël Meisner (Verzameling auteur).

Brugge, Ieper en Oostende in de *Thesaurus Philopoliticus* van Daniël Meisner (Frankfurt, 1623-1632)

Van de meeste Vlaamse steden zijn een aantal gravures met plattegronden en stadsgezichten uit de 16de, 17de en 18de eeuw voorhanden. Vaak maken deze prenten deel uit van reeksen die gepubliceerd werden in zogenaamde stedenboeken, of als illustratie dienden in landenbeschrijvingen. De eerste grote geïllustreerde landenbeschrijving van de Nederlanden is de *Descrittione di tutti i Paesi Bassi* van Lodovico Guicciardini, waarvan de eerste editie in 1567 in Antwerpen verscheen. Guicciardini was een Florentijn die in Antwerpen woonde en tot de vriendenkring van Plantijn en Ortelius behoorde. De eerste uitgave bevatte slechts zeventien kaarten, plannen en stadsgezichten, waaronder een vrij rudimentair plan van Brugge en een stadsgezicht van Ieper. Maar het werk kende naderhand nog talrijke heruitgaven in diverse talen en formaten (sommige in oblong), waarin heel wat meer illustraties opgenomen waren, onder meer ook panoramische stadsgezichten¹. Het oudste voorbeeld van een stedenboek is de zesdelige *Civitates Orbis Terrarum*, tussen 1572 en 1618 uitgegeven in Keulen door Georg Braun, Simon Van den Neuvel (Novellanus) en Frans Hogenberg. Veelal wordt dit werk, waarin ook alle belangrijke Vlaamse steden opgenomen zijn, kortweg aangeduid als 'Braun en

1 J. BOSSU, *Vlaanderen in oude kaarten. Drie eeuwen cartografie*, Tielt/Bussum/Knokke, 1982, p. 66-73 ; H. DEYS, M. FRANSSSEN, V. VAN HEZIK, F. TE RAA, E. WALSMIT, *Guicciardini Illustratus. De kaarten en prenten in Lodovico Guicciardini's Beschrijving van de Nederlanden* (Utrechtse Historisch-Kartografische Studies, 2), 't Goy-Houten, 2001, p. 15-16 (biografie van Guicciardini) en 27-105 (gedetailleerde technische beschrijving van alle uitgaven tussen 1567 en 1662). De illustraties in de eerste editie waren nog overwegend houtsneden, in de latere waren het kopergravures.

Hogenberg'. De inbreng van de Mechelse graveur Frans Hogenberg, die een tijdlang met Abraham Ortelius samenwerkte en bevriend was met Jacob van Deventer, is van kapitaal belang geweest voor de kwaliteit van deze monumentale uitgave².

Uiteraard dient hier ook de beroemde tweedelige *Flandria Illustrata* van Antonius Sanderus vermeld te worden, die in 1641-1644 in Amsterdam het licht zag en een kleine eeuw later in drie volumes heruitgegeven werd in het Latijn en het Nederlands (1732 en 1735). Antoon Viaene omschreef de *Flandria Illustrata* als "het schitterendste plaatwerk (...) dat ooit aan Oud-Vlaanderen werd gewijd"³. En niet ten onrechte. Want hoewel de tekst weinig meer is dan een compilatie van oudere boeken, deed Sanderus voor de illustraties⁴ een beroep op enkele van de beste tekenaars en graveurs van zijn tijd, waaronder Louis de Bersacques, Vedastus du Plouich, Hendrik Hondius en Joan Blaeu. Laatstgenoemde zou overigens de drukplaten van meerdere stadsplattegronden uit de *Flandria Illustrata* hergebruiken in eigen uitgaven, zoals het *Novum ac Magnum Theatrum Urbium Belgicae Regiae* oftewel *Tooneel der Steden van 's Konings Nederlanden* (Amsterdam 1649).

Veel minder bekend is een reeks van meer dan achthonderd Duitse prenten met stadsgezichten die in zestien volumes tussen 1623 en 1632 in Frankfurt aan de Main verscheen, en waarin ook nogal wat afbeeldingen van Vlaamse steden voorkomen. Het initiatief tot de uitgave ging uit van de dichter Daniël Meisner, die tevens een deel van de begeleidende teksten schreef. Hoewel het eigenlijke graveerwerk dus niet van zijn hand is, wordt bij de identificatie van de prenten doorgaans gemakshalve zijn naam als auteursnaam vermeld. Een niet onaanzienlijk deel van de stadsgezichten is tweedehands, d.w.z. gekopieerd van, of gebaseerd op oudere prenten. Niettemin is deze reeks beslist merkwaardig genoeg om er even bij stil te staan.

2 BOSSU, p. 61-62.

3 A. VIAENE, "Van 'Flandria Illustrata' naar 'Verheerlykt Vlaandre'. Bibliografische kanttekeningen op Sanderus. 1641-1735", in: *Biekorf*, 71 (1970), p. 193-204 (citaat: p. 201).

4 Een overzicht van alle platen in de diverse Sanderus-uitgaven is te vinden in C. DE VLEESSCHAUWER, "De Flandria Illustrata van Antonius Sanderus. Alfabetisch register van het illustratiemateriaal in de twee Latijnse edities (1641, 1732) en in 'Verheerlykt Vlaandre' (1735). 1ste Aflevering: Localiteiten", in: *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, XLIX (1978), p. 1-114.

Emblemata met stadsgezichten als achtergrond

Meisners zestien boekdelen verschenen onder de tweetalige titel *Thesaurus Philopoliticus / Politisches Schatzkästlein* en waren in de eerste plaats bedoeld als *emblemata* of embleemboeken. Dit zijn boeken met zinnebeeldige prenten, waarbij elke prent voorzien is van een opschrift of motto en een beknopte, meestal berijmde verklarende tekst met moraliserende inslag. Dit genre ontstond in Italië rond het midden van de 16de eeuw en kon in de 17de eeuw onder andere in de Nederlanden op een vrij grote waardering bij het publiek rekenen. De prenten van Meisner bevatten alle genoemde onderdelen, waarbij de verklarende tekst in twee talen opgesteld is : een tweeregelig vers in het Latijn en een vierregelig vers in het Duits. Bovendien is er nog één bijkomend element dat niet zonder belang is, namelijk een goed uitgewerkt stadsgezicht als achtergrond.

Volledige boekdelen van de *Thesaurus Philopoliticus* of van de latere edities die onder meer onder de naam *Sciographia Cosmica* verschenen (zie verder), zijn heden ten dage zeldzaam. Losse prenten daarentegen worden zeer regelmatig in antiquariaten en op veilingen aangeboden. Het volledige werk is gelukkig vrij gemakkelijk toegankelijk dank zij twee 20ste-eeuwse facsimile uitgaven. De eerste werd in 1927 te Heidelberg uitgegeven door F. Hermann en L. Kraft⁵. De gereproduceerde originelen berustten in de Preussische Staatsbibliothek van Berlijn en de Hessische Landesbibliothek in Darmstadt, maar gingen tijdens de Tweede Wereldoorlog verloren. In 1972 gaf K. Eymann de tweede facsimile editie uit, op basis van een exemplaar van de *Thesaurus* uit de Bayerische Staatsbibliothek in München. Deze publicatie was in 1992 al aan de vierde druk toe⁶. Beide facsimile uitgaven zijn van een gedegen inleiding voorzien.

Over de man die doorgaans als de auteur van de *Thesaurus* genoemd wordt, Daniël Meisner (of Meissner), is weinig geweten. Hij

5 F. HERMANN & L. KRAFT (ed.), *Daniel Meissners Thesaurus Philopoliticus (Politisches Schatzkästlein). Die 830 Städtebilder neu herausgegeben und eigeleitet*, Heidelberg, 1927, 2 delen.

6 K. EYMANN (ed.), *Daniel Meisner - Eberhard Kieser, Politisches Schatzkästlein. Faksimile-Neudruck der Ausgaben Frankfurt am Main 1625-1626 und 1627-1631. Mit einer Einführung, Quellennachweisen und Registern. Vierte, verbesserte Auflage*, Nördlingen, 1992, 2 delen.

was in 1585 geboren in de stad Komotau, aan de voet van het Ertsgebergte in Noord-Bohemen, thans Chomutov in Tsjechië. Sinds een onbekend tijdstip woonde hij in Frankfurt, waar in 1619 zijn zoon David geboren werd. Met welke beroepsactiviteit hij in het levensonderhoud van zichzelf en zijn gezin voorzag, is niet bekend. Sommige bronnen vermelden hem als dichter. Zelf voerde hij trots de titel van keizerlijk *poeta laureatus*. Er zijn gegraveerde prenten van verschillende tijdgenoten bewaard, waarop verzen van hem staan. Uit het voorkomen van zijn naam op die prenten hebben sommigen zelfs ten onrechte afgeleid dat hij er ook de graveur van was. Of die literaire productie hem voldoende inkomsten opleverde, mag betwijfeld worden. Maar hij kon wel af en toe rekenen op ondersteuning door mecenasen. Dat was ook het geval bij de uitgave van de *Thesaurus*: in meerdere delen worden de gulle schenkers met name genoemd.

Toen hij besloot de *Thesaurus* te gaan samenstellen, was het Meisner vooral om de stichtelijke verzen en hun zinnebeeldige voorstelling te doen. Daarom is het eerder verwonderlijk dat de afbeeldingen zich niet beperkten tot het eenvoudig illustreren van de inhoud, maar dat elke prent – zoals reeds gezegd – ook voorzien werd van een stadsgezicht op de achtergrond. Het is niet duidelijk of dit een idee van Meisner was, dan wel een initiatief van graveur en uitgever Eberhard Kieser⁷ die het werk op de markt bracht. Het was in elk geval een gouden ingeving. Het eerste boekdeeltje met 52 prenten dat ter gelegenheid van de Frankfurtse jaarmarkt in maart 1623 te koop aangeboden werd, was een onmiddellijk succes. In enkele jaren tijd kende het drie herdrukken: 1624, 1625 en 1628. Dat succes zette Meisner en Kieser ertoe aan om tegen de jaarmarkt van het najaar 1623 al een tweede deeltje gereed te hebben. In 1624, 1625 en 1626 verschenen vervolgens telkens twee nieuwe delen van 52 prenten elk, wat het geheel op acht delen met in totaal 416 prenten bracht.

Ondertussen was Daniël Meisner in maart 1625 overleden. Dit weerhield Eberhard Kieser er niet van om de reeks, die op dat ogenblik vijf delen telde, verder te zetten. Hij beschikte immers nog over een voorraad teksten van Meisner, die hij bovendien kon aanvullen met werk van verschillende andere auteurs die ofwel spontaan, ofwel

⁷ Enige gegevens over Eberhard Kieser: EYMANN, p. 7-8.

op bestelling materiaal aanleverden. Het achtste deeltje, dat in de herfst van 1626 uitkwam, werd door Kieser in het 'woord vooraf' uitdrukkelijk als laatste in de reeks aangekondigd. De vraag vanuit het publiek bleef echter onverminderd aanhouden, zodat de uitgever vrij snel besloot om er toch mee door te gaan en meteen nog een tweede reeks van acht boekdeeltjes uit te brengen. Deze verschenen tussen het najaar van 1627 en het voorjaar van 1632. Met uitzondering van het derde boekdeel, waarin slechts vijftig afbeeldingen voorkwamen, bevatte elk deel weer 52 prenten. In totaal bevatten de beide reeksen dus niet minder dan 830 prenten.

Hiermee was de serie nu echt voltooid. Maar dat betekende geenszins het einde van de *Thesaurus Philopoliticus*. De belangstelling voor embleemboeken liep in de loop van de 17de eeuw weliswaar duidelijk terug, maar precies omwille van de stadsgezichten bleven de prenten van de *Thesaurus* populair. Na de dood van Kieser werden de drukplaten aangekocht door uitgever Paul Fürst uit Nuremberg, die het werk in 1637-1638 opnieuw uitgaf onder Daniël Meisners naam en met als titel *Sciographia Cosmica*. Deze uitgave bestond uit acht delen van honderd platen elk, wat betekent dat dertig prenten van de oorspronkelijke reeks niet meer gebruikt werden. Ook de volgorde van de prenten was anders, en ze werden hergenummerd met een letter per deel (van A tot H) en een doorlopende nummering van 1 tot 100 binnen elk deel. De tekstbladzijden met de verklaring van de verzen waren weggelaten: in de ogen van Fürst waren de *emblemata* bijkomstig en de stadsgezichten hoofdzaak geworden. Deze eveneens succesvolle uitgave kende een herdruk in 1678 door de weduwe Fürst, onder de titel *Sciagraphia Cosmica*. Tenslotte werden de platen in 1700 nogmaals herdrukt door de Nurembergse boekhandelaar Rudolph Helters. Nu luidde de titel: *Politica politica / Statistisches Städte-Buch*. En nog steeds stond Meisner, die ondertussen al driekwart eeuw overleden was, als enige auteur op de titelpagina vermeld⁸.

8 Meer details over de verschillende drukken van de *Thesaurus*, alsmede de latere uitgaven: HERMANN & KRAFT, p. VI-XV.

De stadsgezichten in de *Thesaurus Philopoliticus*

Voor Meisner en Kieser waren de *emblemata* – d.w.z. de moraliserende verzen en hun zinnebeeldige voorstelling – de hoofdzaak. Het publiek dat de boeken toen op de Frankfurtse jaarmarkt kocht, was echter blijkbaar meer aangetrokken door de stadsgezichten die de achtergrond van de prenten vormden. Dat was eveneens het geval voor de latere uitgevers en dat is nog zo voor de meeste hedendaagse beschouwers⁹. Gedrukte stadsgezichten hebben vanaf de 16de eeuw op een groeiende belangstelling kunnen rekenen. Vooral toen in de tweede helft van die eeuw de houtsnede geleidelijk vervangen werd door de kopergravure – die heel wat meer mogelijkheden bood – werd het genre zeer populair. Sommige graveurs en uitgevers gingen er zich zelfs in specialiseren, en brachten reeksen stadsgezichten in boekvorm of als losse prenten op de markt. Een van de beroemdste en meest productieve onder hen was Matthias Merian de Oude (1593-1650). Hij werkte een tijd in zijn geboortestad Basel, en vestigde zich vanaf 1624 in Frankfurt, waar hij behalve als graveur ook als uitgever actief was.

Merian was dus een tijd- en stadsgenoot van Meisner en Kieser. Meer nog : hij heeft ook meegewerkt aan de *Thesaurus*. Aangenomen wordt, dat boek 2 van de eerste reeks volledig door hem gegraveerd werd, en dat hij een belangrijk aandeel had in de delen 3, 4 en 5¹⁰. Behalve op Merian, heeft uitgever Kieser nog op verschillende andere bekende en minder bekende graveurs een beroep gedaan, waaronder wellicht enkele medewerkers uit zijn eigen bedrijf. Vermoedelijk heeft hij zelf eveneens een aantal prenten gegraveerd¹¹.

Een belangrijke vraag is : waar haalden de graveurs hun informatie vandaan voor het afbeelden van al deze steden ? Het is evident dat het

9 HERMANN & KRAFT, p. XV-XVI. De jongste tijd valt er weliswaar aan diverse universiteiten een toenemende belangstelling voor de *emblemata* te noteren, met onder meer projecten in Utrecht en Dijon. De projectleider in Dijon publiceerde zelfs een bijdrage over Meisners werk : Paulette CHONÉ, “Les emblèmes topographiques de Daniel Meisner ou le spectateur à sa place”, in : P. Choné (ed.), *Le point de vue de l’emblème*, Dijon, 2001, p. 113-140.

10 EYMANN, p. 13-14.

11 Op de problemen bij de identificatie van de graveurs wordt uitvoerig ingegaan in de inleidingen op de facsimile uitgaven : HERMANN & KRAFT, p. XXXIII-XLII ; EYMANN, p. 10-17.

niet allemaal om gegevens uit de eerste hand ging. Vooreerst was dit praktisch onmogelijk te realiseren, noch betaalbaar : de afgebeelde steden liggen over geheel Europa verspreid – van Moscovië tot Groot-Brittannië en van Scandinavië tot de Middellandse Zee – terwijl enkele zich zelfs buiten het oude continent bevinden (Algiers, Cusco, Hormus, Jeruzalem, Le Kef, Macao, Mombassa, Tunis...). Ten tweede moet steeds voor ogen gehouden worden dat de stadsgezichten niet het hoofdonderwerp vormden, doch slechts als bijkomende achtergrondverluchting dienden. Er is ooit beweerd dat vrijwel alle stadsgezichten in de *Thesaurus* gekopieerd zouden zijn uit Braun en Hogenberg. Fritz Hermann en Leonhard Kraft, de uitgevers van de facsimile uitgave van 1927, hebben aangetoond dat dit niet klopt. Volgens hun opzoekingen werden slechts (of toch nog) 272 van de 830 beelden uit de *Civitates Orbis Terrarum* overgenomen, zijn er 167 op andere aantoonbare publicaties gebaseerd (waaronder de *Cosmographie* van Sebastian Münster uit 1614, maar bij voorbeeld niet de *Descrittione di tutti i Paesi Bassi* van Guicciardini), terwijl de bron van de overige 391 niet meer te achterhalen is. Sommige van die bronnen waren ongetwijfeld losse prenten, die in het drukkerij-, uitgeverij- en boekhandelscentrum dat Frankfurt toentertijd was ruimschoots voorhanden moeten geweest zijn. Alleen voor een aantal Duitse steden, alsook enkele kleinere lokaliteiten en burchten in de omgeving van Frankfurt, ging het wel degelijk om nieuwe afbeeldingen die in opdracht van de uitgever ‘met tamelijke moeite en kosten’ vervaardigd werden¹². Een kleine steekproef op basis van de drie West-Vlaamse steden die in de *Thesaurus* voorkomen, zal hierna aantonen dat de cijfers van Hermann en Kraft voor verfijning vatbaar zijn.

Uit het huidige België zijn er in Meisners werk drieëntwintig steden opgenomen, gaande van eerder bescheiden plaatsen als Beaumont of Rekem tot de ‘groten’ Antwerpen, Brussel, Gent en Luik¹³. Mechelen komt zelfs twee keer voor¹⁴, met twee verschillende

12 HERMANN & KRAFT, p. XXXII-XXXIII. In hun alfabetisch plaatsnamenregister (p. XLV-LXXI) geven zij, voor zover hun bekend, voor elke stad de bron waarop de afbeelding gebaseerd is.

13 De volledige lijst : Aalst, Antwerpen, Beaumont, Brugge, Brussel, Chimay, Dinant, Doornik, Dormaal, Gent, Hoei, Ieper, Lier, Leuven, Luik, Mechelen, Bergen, Namen, Oostende, Philippeville, Rekem, Tienen, Walcourt.

14 Reeks I, boek 3, prent 27 en reeks II, boek 1, prent 32.

spreuken en afbeeldingen. Het is een eer die slechts weinige steden (ook Florence en Orléans) ten deel valt. Daarnaast zijn er dertien steden uit het huidige Noord-Frankrijk opgenomen, waarvan vijf (Broekburg, Dowai, Duinkerke, Grevelingen en Rijsel) overigens geheel correct gelokaliseerd worden ‘in Flandern’ – een aanduiding die enigszins verrassend ook bij Doornik staat.

Met slechts drie steden is West-Vlaanderen eerder bescheiden vertegenwoordigd : Brugge, Oostende en Ieper. De Meisner-prenten worden vermeld in de respectievelijke *Iconografiëen* van deze steden. Voor het overige zijn zij zelden gereproduceerd in historische werken, en worden zij nooit in hun ruimere context geplaatst. Enkel Ieper vormt hierop sinds kort een gunstige uitzondering. In het boek *Ieper à la Carte* besteedt Ann Vanrollegheem wel de gepaste aandacht aan Daniël Meisner¹⁵.

Van een schorpioen, een kat en Pietje de Dood

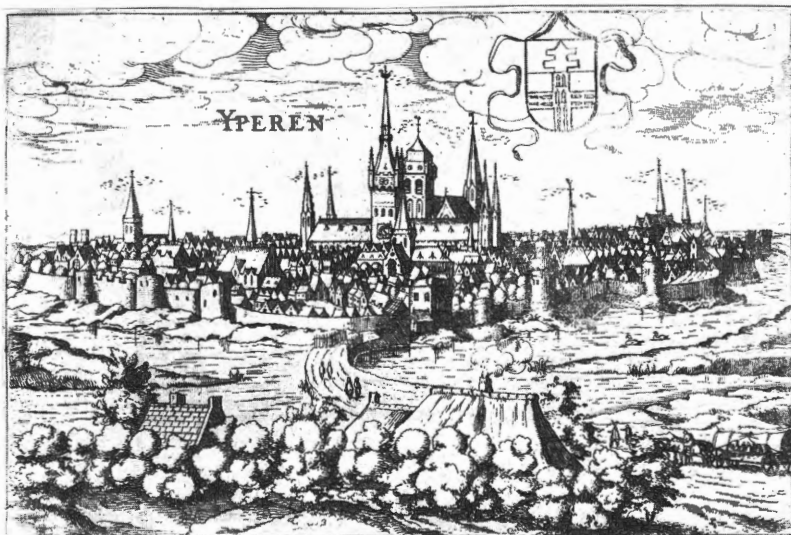
De prent van Brugge¹⁶ draagt als motto : *salutem ex inimicis* of ‘het heil komt van de vijanden’. In de Latijnse en Duitse verzen onderaan wordt uitgelegd dat het gif van de schorpioen dodelijk is voor de mens, maar dat schorpioenenolie verlichting en genezing brengt aan diegene die door zo’n dier gestoken werd. Schorpioenenolie, d.w.z. plantaardige olie waarin dode schorpioenen geweekt waren, was al in de oudheid een vrij verspreid middelje om diverse kwalen te verzorgen en is zelfs nu nog te vinden bij kwakzalvers in Azië en Latijns-Amerika. De spreuk wordt verbeeld door een rond tafeltje op de voorgrond, met daarop een schorpioen en een medicijnflesje.

15 A. VANROLLEGHEM, *Ieper à la Carte. De Ieperse vestingen in kaart gebracht*, Ieper, 2006, p. 77-79.

16 G. MICHIELS, *Iconografie der Stad Brugge. Eerste deel*, Brugge, 1964, p. 33, nr. 26 (met onvolledige uitgeversnaam). De prent verscheen als nummer 7 in boek 1 van de tweede reeks van de *Thesaurus Philopoliticus*. In de *Sciographia Cosmica* draagt zij het nummer E5 (zie afbeelding in : M. RYCKAERT, *Historische Stedenatlas van België. Brugge*, Brussel, 1991, p. 78).

Divitijs auroq; suo confidit avarus, Pofse necis vincit quæis pital imperium.
 Der Reichthalls iſt ſehr nagemüth, Dermeint, er könn des Eods Denaldt,
 Verbrant ſein Reichthumb, Geld und Gült. Darmit auch überwinden baldt.

Boven : emblemaprent met gezicht op Ieper, uit de *Thesaurus Philopoliticus* van Daniël Meisner (Frankfurt, 1625).

Kopergravure. Uit de facsimile uitgave van K. Eymann, Nördlingen 1992, deel I.

Onder : gezicht op Ieper, kopergravure verschenen in de oblong-uitgaven van de *Beschrijving van de Nederlanden* van Lodovico Guicciardini, vanaf 1613.

Provinciale Bibliotheek, Brugge.

THRASONI CREDERE NOLI.
OSTENDEN IN FLAND.

E8

Facta rudi miles iactat miranda popello,

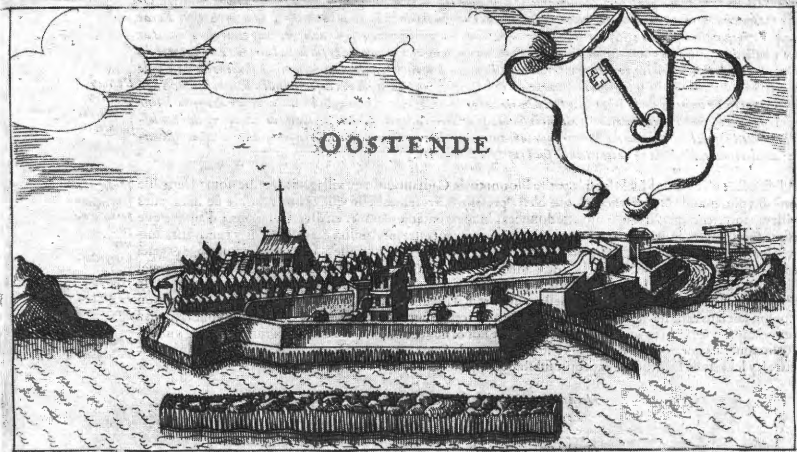
Cum miseram selem vix tamen ille fuget.

*Manch kriegsman niche grug rühnen kam,
Was er vor heldenstück gethan.*

*Wenn es zum treffen würde gehn,
Wird er auch kaum ein laez bestehn.*

456

OOSTENDE.

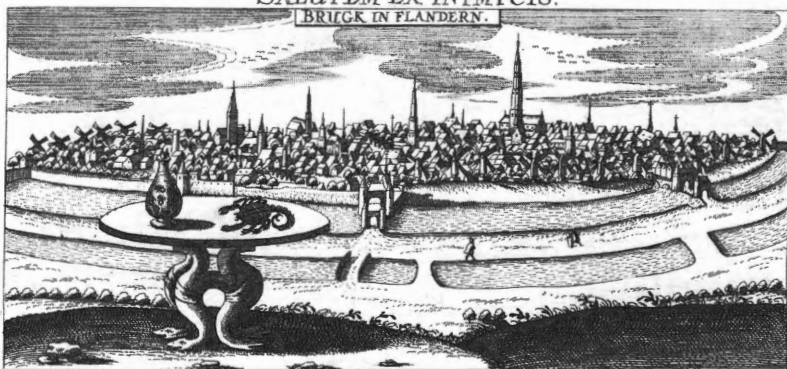

Boven : emblemarent met gezicht op Oostende, uit de *Thesaurus Philopoliticus* van Daniël Meisner (Frankfurt, 1629), heruitgegeven als nummer E8 in de *Sciographia Cosmica* (Nurenberg 1637-1638) (Verzameling auteur).

Onder : gezicht op Oostende, kopergravure van Pieter van den Keere, verschenen in de oblong-uitgaven van de *Beschrijving van de Nederlanden* van Lodovico Guicciardini, vanaf 1613 (Verzameling auteur).

SALUTEM EX INIMICIS.
BRUGG IN FLANDERN.

7

Quem Nepe virofa percussit verbere cauda,

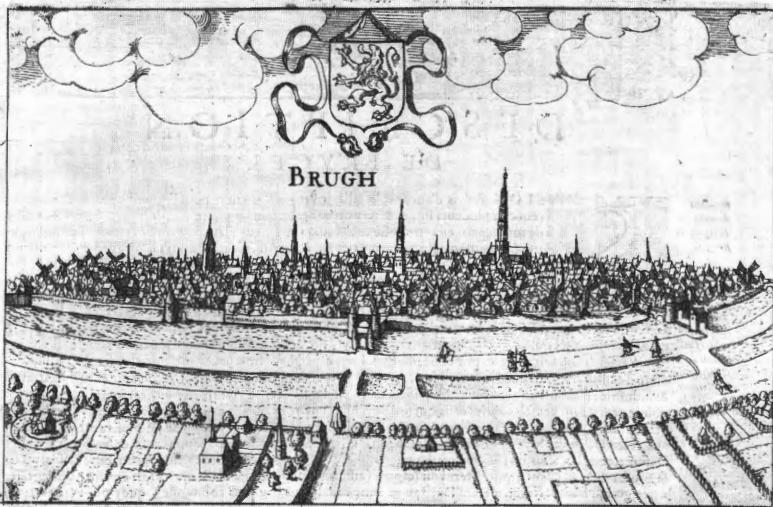
Der Scorpion mit seinem Stiffte,
Ertödt den Menschen den er trifft.

Hunc sanat glauca permixta liquor Minerve.

Sein Del gefahr und schmerzen nimbt,
heil offtmahls von den feinden kumbt.

BRUGES.

419

Boven : emblemaprent met gezicht op Brugge, uit de *Thesaurus Philopoliticus* van Daniël Meisner (Frankfurt, 1627) (Verzameling auteur).

Onder : gezicht op Brugge, kopergravure van Pieter van den Keere, verschenen in de oblong-uitgaven van de *Beschrijving van de Nederlanden* van Lodovico Guicciardini, vanaf 1613 (Verzameling auteur).

De spreuk boven de prent van Oostende¹⁷ luidt : *thrasoni credere noli* of ‘geloof de snoever niet’. Op de voorgrond staat bij een reusachtig wijnvat een soldaat die de aanval van een kat poogt af te weren. De commentaar in de verzen verduidelijkt dat veel krijgslieden niet genoeg kunnen opscheppen over hun heldendaden, maar als het werkelijk tot een treffen komt houden zij zich niet eens staande tegenover een ordinaire kat.

De prent van Ieper¹⁸ voert een rijke vrek ten tonele die vruchteloos beschutting zoekt achter zijn koffer vol met goudstukken, terwijl de dood – uitgebeeld door een skelet of Pietje de Dood – met een kruisboog een pijl op hem afschiet. De spreuk zegt : *nec divitiis, nec auro*, d.w.z. noch door rijkdommen, noch door goud [zal je tegen de dood beschermd worden]. In de verzen wordt dat nader verklaard : de gierigaard vertrouwt vrolijk op zijn rijkdom, geld en goed ; hij koestert zelfs de illusie dat hij er de dood mee zal overwinnen.

Men kan zich afvragen wat het verband is tussen de uitgebeelde wijsheden en de steden in kwestie. Dit is evenwel een niet ter zake doende vraag. Daniël Meisner zelf heeft er expliciet op gewezen dat naar dergelijke verbanden niet gezocht hoefde te worden¹⁹. Met andere woorden : het stadgezicht op de prent heeft louter een versierende waarde. De opmerking van A. Verbouwe over de prent van Ieper dat het gaat om “een zinnebeeldige voorstelling van de dood die de rijk geworden stad bedreigt”²⁰ is dus allicht te ver gezocht. Nochtans meent ook A. Vanrolleghem “een opvallende correlatie” te zien tussen Ieper en het uitgebeelde thema. Daarbij verwijst zij naar de Noord-Duitse uitdrukking ‘eruit zien als de dood van Ieper’, die een allusie zou zijn op de vele dodelijke pestepidemies die Ieper geteisterd hebben²¹.

17 A. VERBOUWE, *Iconografie van het arrondissement Oostende* (Iconografie der Gemeenten van West-Vlaanderen, Derde Deel), Brussel, z.d., p. 53, nr. 266. *Thesaurus*, reeks II, boek 4, prent 36 ; *Sciographia Cosmica*, nr. E8.

18 A. VERBOUWE, *Iconografie van het arrondissement Ieper* (Iconografie der Gemeenten van West-Vlaanderen, Tweede Deel), Brussel, z.d., p. 32, nr. 141. *Thesaurus*, reeks I, boek 6, prent 51 ; *Sciographia Cosmica*, nr. E35. Het exemplaar dat afgebeeld staat in VANROLLEGHEM, p. 79, is blijkens de nummering rechtsboven afkomstig uit de *Sciographia*.

19 HERMANN & KRAFT, p. XXX-XXXI.

20 VERBOUWE, *Iconografie Ieper*, p. 30.

21 VANROLLEGHEM, p. 78.

Voorts kan de vraag gesteld worden of het wel helemaal toevallig is dat er bij Oostende een soldaat afgebeeld is. Enkele decennia eerder had Oostende namelijk gedurende meerdere jaren in de Europese belangstelling gestaan, toen de stad als laatste calvinistische bolwerk in de Zuidelijke Nederlanden in 1601-1604 verbeten weerstand bood aan een belegering door katholieke legers. Talrijke pamfletten over, en afbeeldingen van het 'beleg van Oostende' zijn toen over het hele continent verspreid²². Het is niet ondenkbaar dat dit bewust of onbewust meegespeeld heeft bij de keuze van het thema.

Herkomst van de stadsgezichten

Op welke bron de stadsgezichten van de drie West-Vlaamse steden gebaseerd zijn, konden Hermann en Kraft niet achterhalen. De herkomst van de beelden van Ieper en Oostende is inmiddels bekend, namelijk een van de edities van Guicciardini. Voor Brugge is het onderzoek nooit gedaan, maar zoals hierna zal blijken stond ook in dat geval een plaat uit Guicciardini model.

Het gezicht op Ieper is vanuit het zuiden genomen. Op de voorgrond staan een paar gebouwen met strooien daken verscholen tussen bomen. Die zijn te identificeren als de oude herberg *De Katte*, die in 1578 tijdens de godsdiensttroebelen platgebrand werd en nadien niet meer heropgebouwd werd²³. In dat opzicht is de prent dus anachronistisch. Voorbij de herberg loopt een weg naar een stadspoort : de Mesenpoort, nu de Rijselpoort. De stad wordt gedomineerd door de hallen en het belfort, die goed herkenbaar zijn, met daarachter de Sint-Maartenskerk. Het gaat om een kopie van een gravure van Pieter van den Keere²⁴ uit de Franse uitgave van Guicciardini van 1613, die ook in de Latijnse uitgave van 1616, de Nederlandse van 1617 en de Franse van 1641 staat (die allemaal uitgaven in oblong-formaat zijn). Van den Keeres gravure was ook al niet origineel : zij was een hername van de anonieme houtsnede uit de eerste editie van

22 Een vrij ruime selectie is afgebeeld in : W. THOMAS, *De val van het nieuwe Troje. Het beleg van Oostende, 1601-1604*, Leuven/Oostende, 2004.

23 VANROLLEGHEM, p. 66-67.

24 VERBOUWE, *Iconografie Ieper*, p. 30, nr. 137. Over Pieter van den Keere of Petrus Kacrius (1571-1646), zie : BOSSU, p. 82-84.

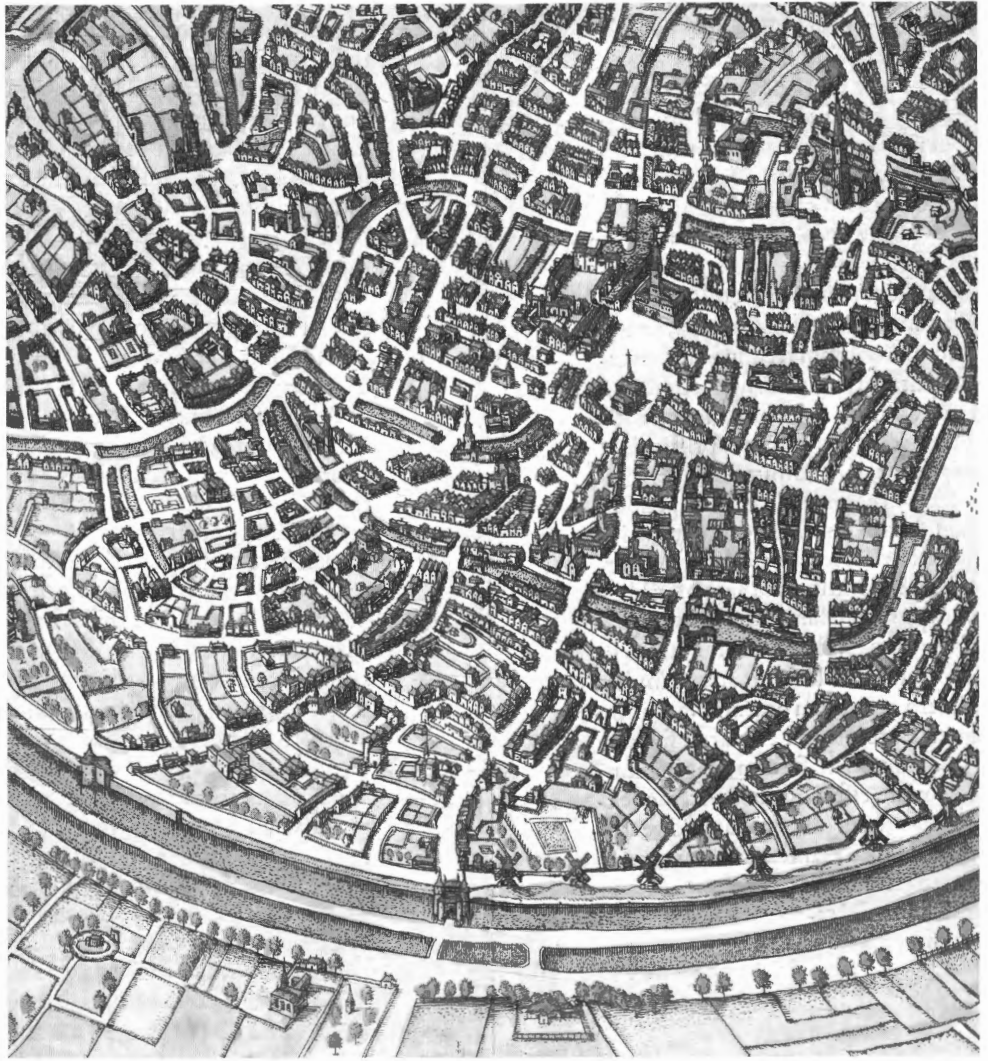
Guicciardini's *Descrittione* uit 1567, die op haar beurt terugging op een prent van Hiëronymus Cock uit 1562²⁵. Het verband tussen de gravure van Van den Keere en de prent in Meisner werd al door Verbouwe opgemerkt. De kopie in Meisner is niet alleen behoorlijk getrouw, maar er zijn ook allerhande kleine details van het origineel overgenomen : de wagen met twee paarden rechtsonder, de rook uit de schoorsteen van het huis op de voorgrond, de twee zwanen op de vestinggracht (die wel bij Van den Keere, maar niet bij Cock en de anonieme gravure voorkomen), de kantelen op een deel van de stadsmuur, de zwermen vogels rond de kerktorens... Het wapenschild van de stad is niet overgenomen.

Oostende is afgebeeld aan de zeezijde. Vóór de stad ligt een dwarsdam in zee, bestaande uit grote stenen die door houten palen op hun plaats gehouden worden. Daarachter ligt de stad, omgeven door gebastioneerde omwallingen en rijen houten palen. Men herkent de ruïne van de toren van de oude kerk, die na het beleg van 1601-1604 niet heropgebouwd werd. Ook hier gaat het om een kopie uit de bovengenoemde edities van Guicciardini, die zelf een aanpassing is van het gezicht op Oostende in de Franstalige Guicciardini-editie van 1609 en de Nederlandstalige van 1612²⁶. En ook nu weer was Verbouwe de eerste om op het verband tussen Guicciardini en Meisner te wijzen. Net zoals bij Ieper is de originele prent tot in de details overgenomen. Zie bij voorbeeld de twee windmolens links, de rijen palen in het water en de ophaalbrug rechts. Ook het stadswapen is gekopieerd.

Op de prent van Brugge is de stad niet echt herkenbaar. Op de voorgrond ligt een dubbele walgracht met een paar stadspoorten en een rij molens op de vestingen. Daarachter ziet men het dakenspel van de stad, waarboven een aantal torens uitsteken. Ook de torens zijn niet herkenbaar afgebeeld. Toch is het voorbeeld waarop de graveur van Meisners *Thesaurus* zich baseerde, snel gevonden. In de reeds genoemde Franstalige editie van Guicciardini uit 1613 is een stads-

25 VERBOUWE, *Iconografie Ieper*, p. 28, nr. 124; DEYS e.a., *Guicciardini Illustratus*, p. 250; VANROLLEGHEM, p. 60-61.

26 VERBOUWE, *Iconografie Oostende*, p. 52, nrs. 262 en 263; O. DEBAERE, *Stedenatlas : Oostende. Een topografisch overzicht van de ontwikkelingen van een fel begeerde havenstad* (Oostendse Historische Publicaties, 9), Oostende, 2002, p. [237]; DEYS e.a., *Guicciardini Illustratus*, p. 313-315.

Detail uit de stadsplattegrond van Brugge in de *Civitates Orbis Terrarum* van Georg Braun en Frans Hogenberg (Keulen, 1572 e.v.). De vorm van de vestingen en de stadstorens op de Meisnerprent is onrechtstreeks van deze plattegrond overgenomen (Verzameling auteur).

profiel van Brugge van de hand van Pieter van den Keere opgenomen²⁷, dat ontgensprekelijk model stond. Het algemene beeld is hetzelfde en ook de details corresponderen. Van den Keeres beeld is op zijn beurt afgeleid van de stadsplattegrond van Brugge die in de meeste eerdere uitgaven van Guicciardini voorkomt en een verkleinde kopie is uit Braun en Hogenberg. Deze laatste gaat dan weer terug op de bekende plattegrond van Marcus Gerards uit 1562²⁸. Het is ook mogelijk, dat Van den Keere onmiddellijk de plattegrond uit Braun en Hogenberg als voorbeeld genomen heeft. De stadswallen, de stadspoorten, de windmolens, het belfort, de kerktorens en het stadswapen gaan alleszins duidelijk op Braun en Hogenberg terug. Alleen gaat het bij Van den Keere dus niet om een plattegrond, maar om een profiel. De graveur heeft in gedachte een lager standpunt ingenomen en de stadsplattegrond tot een stadsprofiel 'platgedrukt'. Een aantal van de stadsprofielen van Noord-Nederlandse steden die Pieter van den Keere maakte voor de Guicciardini van 1613 kwam op dezelfde wijze tot stand²⁹. Een opvallend detail op de Meisnerprent van Brugge is de stadsnaam 'Brugk': deze ongewone schrijfwijze komt alleen hier en bij Braun en Hogenberg voor.

De afbeeldingen van de West-Vlaamse steden in de *Thesaurus Philopoliticus* zijn dus alledrie uit een van de oblong-uitgaven van Lodovico Guicciardini's *Beschrijving van de Nederlanden* van 1613-1317 gekopieerd. Verder onderzoek zal vermoedelijk aantonen dat dit ook nog voor andere steden uit Nederland, België en Noord-Frankrijk het geval is. Hiermee zal het aantal van 391 platen uit de *Thesaurus* waarvan de uitgevers van de facsimile-uitgave van 1927 de bron niet konden achterhalen, nog verder met enkele eenheden of zelfs een paar tientallen verminderen.

27 MICHIELS, p. 32, nr. 24.

28 MICHIELS, p. 25, nr. 12; DEYS e.a., *Guicciardini Illustratus*, p. 171-174.

29 J. AUGUSTEIJN, "De 52 stadsprofielen van Noord-Nederlandse steden in de oblong-uitgaven van Guicciardini", in: *Caert-Thresoor*, 22 (2003), p. 41-46.